Л.М.Гыйниятуллина, С.Х.Айдарова

Казанский федеральный университет, г. Казань

Г.СӘГДИНЕҢ ТАТАР ТЕЛЕН ҺӘМ ӘДӘБИЯТЫН УКЫТУГА КАРАШЛАРЫ

В истории татарского народа конец XIX - начало XX веков характеризовались развитием просветительского движения. В это время начинается борьба за реформу медресе и школ, был опубликован ряд учебников. Среди авторов достойное место занимает профессор Г.Сагъди, известный ученый-лингвист, методист, литературовед. В статье анализируются авангардные для своего времени, но не потерявшие свое значение и на сегодняшний день суждения, взгляды Г.Сагъди относительно методики преподавания татарского языка и литературы.

In the history of Tatar people, the end of XIX-beginning of XX centuries was characterized by the development of the educational movement. At this time begins the struggle for the reform of madrassas and schools, there was published a number of textbooks. Among the authors rightful place is Professor G.Sagdi, the famous scientist and linguist, Methodist, literary critic. The article analyzes problems, avant-garde for its time, but important today, views of G.Sagdi regarding the teaching of Tatar language and literature.

Ключевые слова: *татарский язык, татарская литература, методика преподавания, просветители, общественно-культурное движение.*

Keywords: *Tatar, Tatar literature, teaching methods, educators, social-cultural movement.*

Татар совет тәнкыйте һәм әдәбият белеменең беренче буын вәкилләре арасында Габдрахман Сәгъди күренекле урын алып тора. Ул татар әдәбияты тарихын аерым дәверләргә бүлү принципларына, әдәби агымнар һәм иҗат методлары, стиль мәсьәләләрен, татар әдипләренең иҗат мирасын һәм биографияләрен өйрәнү буенча күп эшли. Ләкин Г.Сәгъди иҗатының төп юнәлеше булып татар әдәбияты тарихы һәм аны укыту методикасын өйрәнү тора.

Г.Сәгъдинең “Октябрьдән элек һәм соң татар мәктәбләрендә әдәбият” дигән хезмәте әдәбият укыту методикасы тарихына багышланган. Хезмәтнең беренче бүлегендә октябрь революциясенә кадәр мәктәпләрдә әдәбият укыту турында сүз алып барыла.

Автор татар теле һәм әдәбияты укытылуны турыдан-туры 1905 ел революциясе белән бәйли, аның тарихын шушыннан башлый. Г.Сәгъди уйлавынча бу революция нәтиҗәсендә татар теле уку теле булып гомумиләштерелә башлый, татар теле һәм аның өчен көрәшүчеләргә зур юл ачыла. “Бөтен халык революциясе дип тәкъбир ителгән бу революция XIX нчы йөзнең соңгы ярымында Каюм Насыйрилар белән башланган, Гаспринскийлар, Рәшид Ибраһимовлар, Ризалар, Ф.Кәримиләр юлбашчылыгы, Гыйни байлар командасы астында кыздырылып, киңәйтелеп килгән зур тарихи бер хәрәкәткә соңгы җиңү юлын ачты. Татарның патшалык золымы астында буылып торган гомуми, иҗтимагый-мәдәни хәрәкәте бердән ерылып, шаулап агып китте. Нәтиҗәсендә, ул вакытта һәрнәрсәдән элек бөтен татар халкы өчен чарасыз кирәк һәм файдалы байтак кына уртак уңышлар казанылды” [3: 1].

К.Насыйриларны телгә алса да, Г.Сәгъди алар эшчәнлеген татар теле һәм әдәбияты укыту белән бәйләп карамый, 1905 елга кадәр тупланган тәҗрибәне телгә дә алмый. Бу яктан Г.Сәгъдинең карашлары Г.Ибраһимов, Ф.Әмирхан, Җ.Вәлиди һәм бик күп башка мәгърифәтчеләрнең карашларыннан нык аерылып тора. Бу, бәлки, хезмәтнең Октябрь революциясеннән соң, 1927 елны язылуы белән аңлатыладыр.

Г.Сәгъди фикеренчә, бу вакытта “Җәдид мәктәпләрнең” саны арта. Ләкин татар теле һәм әдәбиятын уку йортларына кертү, укытуны үзгәртү бик акрынлык белән бара. “Беренче революция күп гасырлар буенча татар мәктәпләрендә уку теле булып йөргән гарәп, фарсы телләрен татарның үз теле белән алыштыру хәрәкәтен тизләтә. Бу иң элек башлангыч (“ибтидаи”) мәктәпләрдә генә эшләнелә. “Рөшди” дип аталып йөртелгән мәктәпләр яисә сыйныфларда исә (хәзерге 2 нче баскычның 5, 6, 7 нче елларына туры килә) татар теле зәгыйфь, бәлки әле ул анда кермәгән дип әйтерлек дәрәҗәдә була” [3: 2]. Бу сүзләрдә дә төгәлсезлек бар. К.Биккуловның “Кыйраәт китабы” (1910) ибтидаянең 1-2 сыйныфлары өчен, “Кыйраәт вә зыйраәт” (1911) 3-4 сыйныфларга, С.Рахманколыйның “Монтазан кыйраәт китабы” (1912) ибтидаянең соңгы һәм рөшдиянең беренче сыйныфларына атап эшләнә,

Н.Думавиның “Безнең мәктәп” китабы (1911-1917) әлифбадан алып урта классларга кадәр төзелгән томнардан тора. 1911-1917 елларда әдәбият теориясе, тарихы буенча басылып чыккан китаплар да шунда ук югары сыйныфларда дәреслек буларак кулланылышка керә (Җ.Вәлиди, Г.Сәгъди, Г.Баттал, Г.Ибраһимов һ.б. хезмәтләре). 1917 елга кадәр “рөшдия”, хәтта “галия” баскычы өчен дә дәреслек-хрестоматияләр басылып чыга, димәк алар буенча дәресләр алып барыла дигән сүз.

Әдип фикеренчә, татар мәктәпләрендә татар әдәбияты укыта башлауны таләп итеп яңгыраган беренче тарихи аваз 1908 елны “Әл-ислях” газетасында “Мәктәпләрдә әдәбият дәресләре” исеме астында махсус язылган баш мәкалә була. Бу мәкалә Ф.Әмирханныкы. Ул әдипнең 4 томлыгына да кертелгән [1: 77-79] .

Габдрахман Сәгъди мәктәпләрдә татар әдәбиятын укыта башлауның беренче гамәли тәҗрибәләре 1910-11 елларда гына күренә башлый дип белдерә. Моның сәбәпләрен дә атап китә.

Югарыда атап кителгән хезмәтенең алдагы бүлеген Г.Сәгъди “Әдәбият һәм методика кулланмалары” дип атый. Монда мәктәпләр өчен әдәбият белеменнән - әдәбият теориясе һәм тарихыннан, әдәбият хрестоматияләреннән әһәмиятлерәк булган хезмәтләр атап үтелә. Боларга:

“Кавагыйде әдәбият” һәм аңа “Гыйләвә”, “Әдәбият ысуллары”, “Әдәбият мөгаллиме” (Г.Сәгъди); “Нәзарияте әдәбият” (Г.Баттал); “Әдәбият кануннары”, “Татар шагыйрьләре” (Г.Ибраһимов); “Әдәбият юллары” (Гата Исхакый); “Татар әдәбиятының барышы” (Җ.Вәлиди - әдәбият тарихыннан); “Әл-ислях” гәзите, “Шура”, “Аң” журналларында Ф.Әмирхан, Г.Ибраһимов, Г.Сәгъди, Җ.Вәлиди, Нәҗип Гасрый, Г.Рәхим һәм башкаларның төрле мәкаләләрен; хрестоматияләрдән “Мәктәптә милли әдәбият дәресләре” (Тукай), “Яңа әдәбият” (Г.Ибраһимов)ларны кертә.

Күренгәнчә, боларны санавы белән үк Г.Сәгъди үзенең беренче бүлектә язган фикерләренә каршы килә.

Алга таба Г.Сәгъди февраль белән октябрь арасында татар әдәбиятының торышына туктала.

Мәктәпләрдә татар теле һәм әдәбияты мәсьәләсе күтәрелә, курслар оеша, съездлар җыела башлый. Боларда программа мәсьәләсе күтәрелә, мәктәп дәреслекләре карала. Казанда Бөтен Русия укытучыларының икенче корылтае була. Ләкин монда укыту методларына кагылмыйлар. Һәм укытучыларыбыз ул мәсьәләне күтәреп чыгарлык дәрәҗәдә хәзерлекле дә булмыйлар [3: 5]. Авторның фикеренчә, бу зур сикереш 1917 ел революциясе белән өзелеп кала. Вакытлы хөкүмәт 1917 елның августында бөтен башлангыч мәктәпләрне халык министрлыгына тапшыра. Күпсанлы съездлар, курслар җыела, ләкин алар нәтиҗә бирмиләр.

Г.Сәгъди китапның беренче өлешендә менә шушылар хакында сүз йөртә. Шулай итеп, ул 20 йөз башына татар әдәбиятының торышын түбәндәгечә бәли:

- укыту бер эзгә салына;

- түбән класс укучылары өчен әхлакый-эстетик принциптан чыгып төзелгән уку китаплары, хрестоматияләр чыгарыла; иҗади фикерне алга сөргән программалар дөнья күрә;

- югары сыйныфлар өчен әдәбият теориясен, әдәбият тарихын фәнни өйрәтеп язылган китаплар басыла;

- әдәбият укытуның теоретик мәсьәләләренә багышланган фәнни хезмәтләр языла башлый;

- уку-укыту мәсьәләләрен, аерым алганда әдәбият укыту, киң җәмгыятьчелекне дә, татар зыялыларын да борчый торган актуаль мәсьәләләр алга сөрелә;

- “Мәктәп”, “Ак юл” (Казанда), “Мөгаллим” (Оренбургта) журналлары чыга.

Г.Сәгъдинең “Октябрьдән элек һәм соң татар мәктәбләрендә әдәбият” китабын, кайбер төгәлсезлекләр булуга карамастан, уңышлы хезмәт дип

атарга кирәк. Ул безгә 1905-1917 еллар һәм аннан соңгы 10 ел эчендә татар теле, әдәбияты һәм методика үсешен күзалларга ярдәм итә.

Әдәбият

Әмирхан Ф. Мәктәпләрдә әдәбият дәресләре // Әмирхан Ф. Әсәрләр. 4 томда. – 4 т. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1986. – 77-79 б.

Рахимова Л.М. Исследование аналитических конструкций в грамматиках татарского языка. Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук. – Казань, 2001, С. 48-50.

Сәгъди Г. Октябрьдән элек һәм соң татар мәктәбләрендә әдәбият. – Казан: Тат. МХК басмасы, 1927. – 5 б.